

**МОНГОЛЫН УЛС ТӨРИЙН НАМУУДЫН САНХҮҮЖИЛТЫН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ,  
ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ: УЛС ТӨР- ЭРХ ЗҮЙН ШИНЖИЛГЭЭ**

**Ж.Төртогтох**

доктор

МУИС, НШУС, Улс төр судлалын тэнхим

**Б.Эрдэнэдалай**

магистрант

МУИС, НШУС, Улс төр судлалын тэнхим

**Түлхүүр үг:** *Улс төрийн намын санхүүжилт, сонгуулийн санхүүжилт, шударга, ил тод, нээлттэй байдал*

**Оршил**

Улс төрийн намын өдөр тутмын болон сонгуулийн кампанит ажлыг санхүүгийн эх үүсвэр, төсөв, хөрөнгөгүйгээр төсөөлөх боломжгүй юм. Сонгуулийн амжилтын нэг хөшүүрэг нь намын хөрөнгө санхүүгийн нөөц бололцоо байдаг тул санхүүжилт олох тухайлбал мөнгөн болон бусад эд хөрөнгөний хандив, дэмжлэг олох нь улс төрийн намын үйл ажиллагааны салшгүй чухал хэсэг болдог ажээ. Ялангуяа сонгуулийн үед хандив нь дангаараа санхүүгийн гол эх үүсвэр болдог байна.

Өргөн утгаараа улс төрийн намын хөгжиж, бэхжих нэг суурь нөхцөл нь түүний оновчтой санхүүжилтын асуудал байдаг. Улс төрийн институтын хувьд дотоод зохион байгуулалт, боловсон хүчин, намын мөрийн хөтөлбөр боловсруулах, бодлогын шийдэл боловсруулах, янз бүрийн түвшний улс төрийн сонгуульд нэр дэвшүүлэх, сонгуулийн кампанит ажлыг зохион явуулах, сонгуулийн үеийн болоод сонгуулийн бусад үед санхүүжилт чухал шаардлагатай байдаг нь тодорхой.

Энэхүү өгүүлэлд Монгол дахь улс төрийн намын санхүүжилтын асуудлыг сонгуулийн тогтолцоо, түүний удирдлага, зохион байгуулалттай холбон авч үзсэн. Ингэхдээ сонгуулийн үеэр улс төрийн намд өгөх хандивын хязгаарлалт, хяналтын механизм, санхүүжилтын ил тод байдал, улс төрийн нам эвсэл, нэр дэвшигч нь

сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийг хаанаас олж авах болон сонгуулийн санхүүжилттэй холбоотой харилцааг хууль тогтоомжид хэрхэн тусгаж зохицуулсан, санхүүгийн зарцуулалтад хяналт тавих зэрэг тулгамдсан асуудлуудыг авч үзлээ.

### I. Намын санхүүжилтийн ил тод байдал

Бүх нийтийн, тэгш, шударга, чөлөөт сонгууль нь тухайн орны ардчиллын гол шалгуур болж байдаг чөлөөт, шударга сонгуулийн хамгийн чухал үзүүлэлтийн нэг бол намын болон нэр дэвшигчдийн сонгуулийн санхүүжилтын ил тод байдал юм. Улс төрийн намуудад ил тод, нээлттэй байдлаар санхүүжилт хийснээр улс төрийн намуудын институтжилтийн түвшинг нэмэгдүүлдэг (Walecki, 2006:1). Улс төрчид, улс төрийн намууд засгийн эрхэнд гарч, түүнийгээ бэхжүүлж хадгалахын тулд засаглалын нөөцийг ашиглах, төрийн мөнгийг хууль бусаар зарцуулах зэрэг үзэгдэл цөөнгүй ажиглагддаг. Энэ нь ялангуяа сонгуулийн үед илүү тод илэрдэг нь анхаарал татдаг. Тиймээс ч сонгуулиас сонгуулийн хооронд сонгуулийн кампанит ажлын цар хүрээ тэлж, улс төрийн намууд, тэдгээрийн нэр дэвшигчдийн сонгуулийн зардал нэмэгдэж тэр хэмжээгээр улс төрчид, улс төрийн намуудын “хөрөнгө босголт” буюу хандив, мөнгө цуглуулах үйл явц хурдсах, өргөжих хандлага ажиглагдаж байна. Улс төрийн энэхүү үзэгдлийн сөрөг үр дагавар нь “сонгуулийн кампанит ажлын явцад өр үүсэх нь авилгалыг нэмэгдүүлдэг нь дэлхий дахинд түгээмэл ажиглагдаж” (Шинэ толь, 2004:48) байгаагаар тайлбарлагдаж байна.

Сонгуулийн кампани болон намын санхүүжилтын ил тод байдал нь :

- Хэн мөнгө өгч байна?
- Хэр хэмжээний мөнгө өгсөн?
- Хэнд тэр мөнгө очиж байна?
- Ямар зорилгоор тэр мөнгө ашиглагдав? (Шинэ толь, 2004: 49) гэсэн асуултуудад ямар хариулт гарч ирж буйгаар тайлбарлагдах нь зохистой.

Судлаач Пинто-Душинский (2002) намын санхүүжилтийн асуудлыг ил тод зарлах зохицуулалтыг авч үзсэн байдаг. Улс төрийн намын санхүүжилтын ил тод байдал нь улс төрийн үйл ажиллагааны бүхий л түвшин дэх болон, ялангуяа сонгуулийн үеэр зарцуулж буй хөрөнгө мөнгөний хэмжээ, санхүүжүүлэх эх сурвалж, зарцуулалт зэргийг үндэслэлтэй тайлагнах, энэ талаарх мэдээллийг олон нийтэд нээлттэй бөгөөд хүртээмжтэй хүргэх зэрэг асуудлыг илэрхийлж байдаг. Ил тод байдал нь улс төрийн намууд, нэр дэвшигчид өөрийн орлого, зарлагаа олон нийтэд дэлгэрэнгүй танилцуулах, хандивлагчид ба түүнийг хүлээн авч зарцуулагчдын нэрсийн жагсаалт, ямар хэмжээний хандивыг хэн, ямар байгууллага өгсөн, бусад ямар орлого олсон, тэрхүү хөрөнгийг ямар бараа, үйлчилгээ худалдан авах болон бусад үйл ажиллагаанд зарцуулсан болохыг дэлгэрэнгүй мэдээлэхийг хэлнэ. Энэхүү ил тод байдал нь иргэд олон нийт, улс төрийн намын гишүүд дэмжигчдэд улс төрчид болон улс төрийн намд ямар хэмжээний мөнгө, хэн өгсөн, түүнийг хэрхэн зарцуулсныг мэдэх боломж олгодог. Чухамдаа ийм орчин л улс

төр дэх мөнгөний нөлөөлөл хууль бус мөнгө болон санхүүжилтээс сэргийлдэг байна. Ялангуяа олон нийтийн байгууллагын хяналтын гол үндэс нь мэдээллийг ил тод болгох явдал юм (Ж.Сүхбаатар, 2002: 74-75).

## II. Монгол дахь улс төрийн намын сонгуулийн үеийн санхүүжилтын эрх зүйн зохицуулалт: тулгамдсан асуудлууд, харьцуулалт

Манай улсад болж өнгөрсөн УИХ-ын удаа дараагийн сонгуулийн үйл явцыг ажиглахад сонгуулийн кампанийн санхүүжилтийн өртөг зардал улам өсөн нэмэгдэх хандлагатай байна (Хүснэгт 1.-ийг үзнэ үү). Энд үзүүлсэн зардлын хэмжээ нь зөвхөн албан ёсоор нийтэд мэдээлэгдсэн тоо хэмжээ юм. Энэ нь сонгуульд зарцуулагдсан бүх зардлыг бүрэн тусган илэрийлсэн хэрэг биш бөгөөд сонгуулийн кампанит ажлын зардлыг мөсөн уултай зүйрлэвэл түүний зөвхөн уснаас цухуйн харагдаж буй хэсэг гэж үзэж болохоор байна.

### Хүснэгт 1.

#### УИХ-ын сонгуульд улс төрийн намуудын зарцуулсан зардлын хэмжээ

№	Он	Зардал
1.	1992	13 сая 708,2 мянган төгрөг
2.	1996	209 сая 349,1 мянган төгрөг
3.	2000	1 тэрбум 841 сая 679,8 мянган төгрөг
4.	2004	1 тэрбум 558 сая 358,8 мянган төгрөг <sup>47</sup>

<sup>47</sup> Монголын Нээлттэй Нийгэм Форум, Сонгогчдын боловсрол төв, Сонгогчдын Глоб Интернешнл. 2004. “2004 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн тухай СЕХ-ноос нийтлүүлсэн албан ёсны дүн мэдээ”. 2004 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн мониторинг тайлан. Улаанбаатар. 64

5.	2008	8 тэрбум 91 сая 164,2 мянган төгрөг <sup>48</sup>
----	------	---

*Эх сурвалж: Сонгуулийн Ерөнхий хорооны тайлан*

Улс төрийн намын гишүүн нь намд гишүүний татвар, хандив өгөх тухай асуудлыг “Улс төрийн намын тухай хууль”-ийн 18 дугаар зүйлд “Намд зориулж нэг удаа өгөх хандивын дээд хэмжээ хуулийн этгээдээс арван сая, иргэдээс нэг сая төгрөгөөс хэтэрч болохгүй бөгөөд нэг хандивлагч намын нэг байгууллагад жилд 2-оос дээш удаа хандив өгөхийг хориглоно. Намд хандив өгсний төлөө албан тушаал, хувийн эрх ашиг хөөцөлдөх, шахалт үзүүлэхийг хориглоно”<sup>49</sup> хэмээн тусгаж эрх зүйн зохицуулалтын үндсийг зааж өгсөн байдаг. Энэхүү заалт нь манай улс төрчид, намууд хандивлагчаас тодорхой төвшинд өөрийгөө хамгаалах чадвар бүрэлдээгүй байгаа явдлыг харуулж байгаа юм. Тухайлбал хуулийн этгээдээс намд өгч болох хандивыг 1 жилд 2 удаа өгч болно гэхээр 20 сая төгрөгийг нэг жилд өгнө. Энэхүү хандиваа сонгуулийн давтамжаар үржүүлбэл нэг хуулийн этгээд 80 сая төгрөгийг намд өгнө гэсэн үг болж байна. Харин иргэдээс энэ нь 8 сая төгрөг болно.

2007, 2008 оны байдлаар Монгол дахь улс төрийн намуудын гишүүд өөрийн намаас нэр дэвшиж сонгуульд өрсөлдөхийн тулд намдаа өгч буй хандивын хэмжээ 20 сая төгрөг (Нээлттэй Нийгэм Форум, Сонгогчдын боловсрол төв, 2007: 33) байсан бол энэ асуудлыг 80 сая төгрөг болгох боломжтойгоор хуульд заасныг тооцоолон гаргалаа. Үүнээс үүдээд нэр дэвшигчид сонгуулийн кампанит ажлын зардлаасаа өмнө нэр дэвших эрхээ олж авахын тулд өөрийгөө санхүүжүүлэх хандивлагчдыг хайхгүй гэсэн баталгаа байхгүй. Энэ асуудал нь эргээд сонгогдсон гишүүд нь ард түмэндээ бус хандивлагчдадаа үйлчлэх гаж гэмээр тогтолцоо бүрдэхэд хүргэж байна.

Үүнд аль болох олон хандивлагчаас бага мөнгө авч аль нэгэнд давуу байдал үүсгэхгүй байх, санхүүжилтэд иргэдийг олноор татан оролцуулах зэрэг олон төрлийн арга хэмжээ авч болох билээ. Хуулийн үзэл санаа ч үүнд чиглэгдсэн нь тодорхой. 2007 онд Нээлттэй Нийгэм Форум, Сонгогчдын боловсрол төвийн хамтарч хийсэн Улс төрийн намын санхүүжилтын мониторингийн тайланд “намууд хандивлагчдын нэр болоод хандивын хэмжээ, хандивтай холбоотой бусад мэдээллийг маш их нууцалж байсан” гэж дурьдсан нь манай улс төрийн намууд хуулийн дээрх заалтуудыг биелүүлэх нь хангалтгүй байгааг харуулж байна.

<sup>48</sup> Монгол Улсын Сонгуулийн Ерөнхий хороо. 2008. *2008 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн тайлан*. Улаанбаатар. ( URL: <http://202.72.246.30/> )

<sup>49</sup> 2005. “Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хууль”. *Төрийн мэдээлэл* 17 (338).

Улс төрийн намын тухай хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 18 дугаар зүйлд “Нам хандивынхаа талаар нийтэд мэдээлж байна”, мөн 20 дугаар зүйлд “Намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд тухайн намын хяналтын байгууллага хяналт тавина, Нам санхүүгийн үйл ажиллагаандаа жил бүр аудит хийлгэн баталгаажуулж нийтэд мэдээлнэ” гэж заасан байдаг. Гэвч өнөөг хүртэл нэг ч нам өөрийн санхүүгийн тайлангаа хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан нийтийн хүртээл болгоргүй байна. Мөн намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд тухайн намын байгууллага хяналт тавина гэсэн нь намын санхүүжилтын хяналтыг ёс төдий шинжтэй болгож, намуудыг дураар авирлах, хуулийн тодорхой бус байдлыг ашиглах өргөн боломжийг олгож байна.

Улс төрийн намын тухай хуулийн 4 дүгээр бүлгийн 19 дүгээр зүйл төрөөс үзүүлэх санхүүгийн дэмжлэгт: “Улсын Их Хурлын сонгуулиар тухайн намын авсан саналыг нийт хүчинтэй саналын тоотой харьцуулах зарчмаар нэг саналыг мянган төгрөгөөр тооцож, сонгуулийн дүн гарсны дараа гурван сарын дотор багтаан Улсын Их Хуралд суудал бүхий намд төр нэг удаа мөнгөн дэмжлэг үзүүлнэ”<sup>50</sup> гэж заасан. Гэтэл намууд төсвөөс олгосон санхүүжилтыг УИХ-ын гишүүдийн тойрогт хэрхэн зарцуулах асуудал журамлагдаагүй байгаагаас 2006 оны байдлаар 356.2 сая төгрөгийг хуулийн дагуу тойрогт зарцуулах ёстой ч түүний 54 орчим хувь буюу 190,7 сая төгрөг нь л зориулалтын дагуу зарцуулагдсан бөгөөд үлдсэн хэсэг нь улс төрийн намын үйл ажиллагааг санхүүжүүлэхэд зарцуулагджээ (Үндэсний Аудитын Газар, 2007: 12).

Монголын улс төрийн нам, эвслүүдийн төрөөс авсан санхүүжилтыг зарцуулсан ямар тооцоо, дүн байгаад хяналт тавих механизм байхгүй байгаа учраас УИХ-д суудалтай намууд төрөөс авах санхүүгийн дэмжлэгийн хэмжээг өөрсдийн дураар нэмж, өөрсдөдөө таатай нөхцлийг бүрдүүлж ашиглахгүй гэсэн баталгаа байхгүй хэмээн дүгнэхэд хүргэж байна.

Улс төрийн намын тухай хуулийн 24 дүгээр зүйлд хууль тогтоомж зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагын тухай заасан. Намын тухай хууль тогтоомж зөрчсөн нь эрүүгийн гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнтэй бол Эрүүгийн хуулиар, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол захиргааны хариуцлагыг шүүгч ногдуулах ба дараах зөрчилд албан тушаалтанг 40000-60000 төгрөг, намыг 200000-250000 төгрөгөөр торгохоор тогтоожээ.

Үүнд:

1. хуулиар хориглосон хэлбэрээр ашиг олох;
2. намын орлогоос ногдол ашиг хуваарилах, иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагын төлбөрийг төлөх;
3. данснаас гадуур болон хуулиар тогтоосон хэмжээнээс илүү хандив авах;

<sup>50</sup> 2005. “Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хууль”. *Төрийн мэдээлэл* 17 (338).

4. хуулиар хориглосон этгээдээс хандив авах;
5. намын санхүүгийн үйл ажиллагаанд аудит хийлгэхээс зайлсхийх, аудит хийлгэсэн боловч нийтэд мэдээлээгүй бол дээрх хариуцлагыг хүлээлгэхээр байна.

Улс төрийн намын тухай хуулийн мониторинг хийсэн холбогдох заалтуудыг ажиглахад хуулийн хэрэгжилтийн байдал туйлын хангалтгүй байна. Хэдийгээр улс төрийн намын санхүүжилтын асуудал ил тод, нээлттэй, хяналттай байх талаар тодорхой заалтууд байгаа ч эдгээр нь хэрэгжихгүй, улс төрийн намууд дагаж мөрдөхгүй байна (Нээлттэй Нийгэм Форум, Сонгогчдын боловсрол төв, 2007: 42). Хуулийн заалтууд зөрчигдлөө гэхэд хүлээлгэх хариуцлагын хэм хэмжээ нь тодорхой бус, хүлээлгэж буй хариуцлага нь сул, торгуулийн хэмжээ нь хэт бага байна. Иймээс улс төрийн намын тухай хуулийг зөрчсөн албан тушаалтан, байгууллагад хүлээлгэх хариуцлагын механизм нь хуулийг нэг мөр сахин биелүүлэх, хэрэгжүүлэх үр дүнтэй арга хэрэгсэл болж чадахгүй байна.

### **III. Намын санхүүжилтын тулгамдсан асуудлууд: үр дагавар, зохицуулалт**

Улс төрийн намын санхүүжилтын асуудлыг зохицуулах хэрэгцээ шаардлагыг тодорхойлж гаргавал:

1. *Улс төрийн тэгш байдал алдагдах буюу мөнгөний улс төр болж байна.*

Дэлхийн бусад оронд улс төрчид ба бизнес эрхлэгчид өөр өөрсдийн зорилготой байдаг бол манайд холилдох, сүүлдээ нэгээр нөгөөг нь хийх гэсэн сөрөг хандлага бий болжээ. Үүнийг “улс төрч хүн нөлөөгөө ашиглан бизнес хийж мөнгөтэй болох, бизнесмен хүн улс төр хийж мөнгөө өсгөх гэсэн үзэгдлээс харж болно” (Ч.Тамир, 2003). 2000 онд хийсэн судалгаагаар манай бизнес эрхлэгчдийн 44 хувь нь дунд түвшний албан тушаалтан, 24 хувь нь жирийн гүйцэтгэх сэхээтэн, 20 хувь нь удирдах ажилтан байжээ (Г.Чулуунбаатар, 2000: 67). Энэ нь төр засгийн байгууллагын ажилтнууд өмч хувьчлалд шууд оролцож, хувь хүртэж байсныг гэрчилнэ. Засгын эрхэнд байгаа хүмүүс нийгмийн баялгаас илүү хүртэж байгаа байдал нь шинээр төрж байгаа баячуудыг төрийн ямар нэгэн албан тушаалд очих гэсэн эрмэлзлийг төрүүлж байснаас улс төрийн намууд төр засагт орж ажиллах цорын ганц суваг нь болсон (Д.Ганхуяг, 2005: 63).

Улс төрийн намыг зөвхөн төрийн албан тушаалд очих арга хэрэгсэл болгож ашиглах, улмаар эдийн засгийн эрх ашиг, сонирхлоо хэрэгжүүлэх гэсэн хүсэл эрмэлзэл бүхий олигархи бүлэглэлүүд улам бүр өсөн нэмэгдэх нь нийгэм улс төрийн тэгш байдал алдагдах, улс төрийн харилцаа, улс төрийн хөгжил иргэдийн хүсэл сонирхол, санаа бодолд тулгуурлахаасаа илүү зөвхөн хөрөнгө мөнгө, санхүү эдийн засгийн явцуу ашиг сонирхолд түшиглэх зэрэг сөрөг үзэгдлийг нөхцөлдүүлэхэд хүргэх талтай юм. Энэ нь улс төрийн үйл ажиллагаа явуулж буй нийгмийн бүлгүүд улс төрийн засаглал, түүний нөөцийг дан ганц эдийн засаг, санхүүгийн сонирхлын өнцгөөс харж байгаатай ч холбоотой билээ.

*2. Улс төрийн намын санхүүжилтын ил тод бус байдал нь авлигын нэг үндэс болж байна.*

Улс төрийн намыг санхүүжүүлэх үйл явц далд, хяналтгүй байх нь авлига, хээл хахуулийн шинжтэй болж байна. Сонгогчдын боловсрол төвөөс явуулсан судалгааны дүнгээс харахад авлигад өртсөн байгууллагуудын жагсаалтанд улс төрийн намууд тэргүүлж байна. Улс төрийн намууд авлигад өртөх нь хэр түгээмэл вэ? гэсэн асуултанд нийт судалгаанд оролцогчдын 37,4 хувь нь түгээмэл, 27 хувь нь дунд зэрэг гэсэн хариулт өгсөн байна (Сонгогчдын боловсрол төв, 2003). Энэ нь олон нийтийн дунд улс төрийн намыг авлигатай салшгүй холбоотойгоор төсөөлөх нь түгээмэл байдгийг харуулахын зэрэгцээ улс төрийн намын нэр хүнд унаж байгааг илэрхийлж байна.

2006 онд Ардчиллыг шинээр болон сэргээн тогтоосон орнуудын олон улсын 5-р бага хурлын шийдвэрийг хэрэгжүүлэх төслийн үнэлгээгээр “Улс төрчид хандив авдаг, бизнесийн хүрээнийхэн заавал аль нэг нэр дэвшигч буюу намд хандив өгч байх ёстой юм шиг хандлага сүүлийн үед хэвшмэл сэтгэлгээ болон хувирч байна. Өнөөдөр засгийн эрх барьж байгаа улс төрийн нам өөрсдийн хандивлагчид, тэдгээрийн төлөөлөгчдийг гүйцэтгэх засаглалын дээд, дунд шатны албан тушаалд томилох практик өргөн дэлгэрсэн байна” хэмээн дүгнэсэн байна (Нээлттэй Нийгэм Форум, Сонгогчдын боловсрол төв, 2007: 20-21). Улс төрийн намын санхүүжилтийн асуудалд олон нийтийн хяналт, оролцоо байхгүй, гишүүд дэмжигчид, хандивлагчдад ч уг асуудал хаалттай байж, зөвхөн намын удирдлагын цөөн хүний хүрээгээр хязгаарлагдаж байгаа нь Монголд байгаа авлигын гол эх үндэс гэж дүгнэхэд хүргэж байна.

*3. Төр иргэдэд үйлчлэх үүргээ умартаж байна.*

Монгол дахь улс төрийн намуудын санхүүжилтын өнөөгийн нөхцөл байдал нь төр ард иргэдэд үйлчлэх үүргээ умартахад хүргэж, улс төр, эдийн засгийн явцуу бүлэглэлийн эрх ашгийг төлөөлөхөд хүргэж байна. Сонгуульд ялсан намын бодлого тухайн намыг сонгуульд нэр дэвшихэд хөрөнгө мөнгөөр дэмжиж байсан хандивлагчдад ямар нэгэн байдлаар ашигтай байдаг эл үзэгдэл зөвхөн манай оронд ч бус бусад олон оронд түгээмэл ажиглагддаг болжээ. Үүнээс үүдээд иргэдийн намууд болон төрд итгэх итгэл үлэмж буурсаар байгаа нь “Сант марал” сангийн явуулсан судалгаанаас харагдаж байна (Зураг 1.-ийг үзнэ үү).

**Зураг 1.**



Эх сурвалж: *Werner Prohl, L. Sumati. Voter's Voices. 2008. p. 231*

**4. Эдийн засгийн салбарын өрсөлдөөний үнэ цэнэ багасч байна.**

Эдийн засгийн чөлөөт өрсөлдөөний үнэ цэнэ, шаардлага улам бүр багасах болсны нэг шалтгаан нь мөн л эрх мэдлийг ихэвчлэн эдийн засаг, санхүүгийн сонирхлын өнцгөөс харж байгаатай холбоотой юм. Сонгуульд ялсан намыг санхүүгийн хувьд дэмжигч тодорхой эдийн засгийн бүлэглэл нийгэм-эдийн засгийн бүтээн байгуулалттай холбоотой сонгон шалгаруулалт, төндөр зэрэгт шууд ялалт байгуулах зэрэг нь уг учир шалтгаантай холбоотой гэж болохоор байна. Үүнээс үүдэн улс төр, эдийн засгийн бодлого зорилго чиглэлгүй болж, шинжлэх ухааны үндэслэл тооцоогүй, хэн нэгний халаасанд мөнгө орж л байвал улс орны хөгжилд ноцтой хор хохирол учруулах нь хамаагүй мэт сөрөг үр дагавартай зүйл болсон. Ингэснээрээ зах зээлийн эдийн засгийн хамгийн гол үндэс болсон шударга өрсөлдөөний зарчмыг алдагдуулж байна.

**5. Иргэдийн улс төрийн оролцоо буурч, сонгогчийн сонгуулийн зан үйл сүүлийн үед өөрчлөгдөж байна.**

Сонгуулийн зардлын өсөлт, түүний хяналтгүй далд байдал нь сонгуульд хэн мөнгөтэй нь өрсөлдөхөд хүргэх ба энэ нь иргэдийн хувьд тэдний сонгуульд хандах зан үйлийг өөрчлөхөд хүргэж буйг өдөр тутмын амьдралаас харж болно (Ч.Тамир, 2003). Иргэд сонгууль болно гэхээр төрөл бүрийн үйлчилгээ, үнэгүй эд бараа тараах, мөнгө өгөх зэрэг материаллаг талаас харах сонирхол бий болсон. Энэ нь сонгууль бол ардчиллын тулгуур үзэл биш болж, харин ч иргэд өөрсдийн төрөө барих үйл хэрэгт оролцож байгаагаа ухаарахгүй мөнгөтэй нэр дэвшигчид өөрсдийн саналаа худалдах, мөнгөний тоо хэмжээ амалсан амлалтанд хууртах зэрэг үзэгдлүүд нийгэмд тархаж байна.

**6. Монголын улс төрчдийн ёс зүй улам доройтож байна.**

УИХ болон Засгийн газрын гишүүд улс төрийн нам болон сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилттэй холбоотой асуудлыг хянах эрх, үүрэг байдаггүй боловч



парламентад төлөөлөл бүхий улс төрийн намуудыг төрөөс санхүүжүүлэх журам, санхүүжилтийн хэмжээг өөрчлөх, сонгуулийн тойргийн хэмжээг зааж өгдөг мөртлөө хууль эрх зүйн орчинг нарийн зохицуулж, хуулийг зөрчсөн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг тодорхой, хатуу чанд байдлаар зааж өгөх зэрэг асуудлыг хөндөхгүй, авч хэлэлцэхгүй байгаа нь манай улс төрчдийн ёс зүйн түвшин доогуур байгаатай шууд холбоотой.

### **Дүгнэлт**

Улс төрийн нам, сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтийн хяналтгүй, далд, зохисгүй байдал нь Монголд хэрэгжиж байгаа сонгуулийн системтэй шууд хамааралтай юм. Сонгуулийн мажоритар систем нь гол төлөв зонхилогч хоёр юмуу гурван намыг парламентын дийлэнх олонхийг бүрдүүлэхэд чиглэгддэг. Сонгуульд зонхилогч намууд өрсөлдөх нь сонгуулийн үеэр хэн их хөрөнгө, мөнгө зарцуулсан нь засгийн эрхэнд гардаг байдал бий болсон. Энэ нь улс төрийн намуудын хоорондох өрсөлдөөн эрс нэмэгдэхэд нөлөөлдөг бөгөөд цаагуураа мөнгө-санхүүтэй холбоотойгоор хөрөнгө босголтын хэмжээ нэмэгдэх, бүр цаашилбал тэрхүү хөрөнгө мөнгийг хурдан цуглуулах шаардлага гарч ирдэг.

1992 оноос хойшхи сонгуулиудад оролцсон улс төрийн намуудын кампанит ажлын санхүүжилт сонгууль бүрт нэмэгдэж байгаа нь улс төрийн нам болон сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтын далд, хяналтгүй механизмыг ил тод, нээлттэй болгох асуудлыг улс төр, эрх зүйн үүднээс зохицуулахыг шаардаж байна. Сонгуулийн санхүүжилтын асуудлыг гажуудуулж, хууль бус болгох магадлалыг өндөрсгөх үйл явцын үргэлжлэл бол 2008 оны УИХ болон Орон нутгийн сонгуулийг олон мандаттай, томсгосон тойргоор явуулах болсноос илт харагдана. Өмнөх сонгуулиудын үеэр нэр дэвшигч нэг мандаттай, нутаг дэвсгэр хүн амын хувьд харьцангуй жижиг тойрогтоо өөрийн сурталчилгаа, уулзалт, кампанит ажлаа явуулдаг байсан бол 2008 оны УИХ-ын сонгуульд урьд өмнө зарцуулж байснаас хэд дахин илүү хэмжээний хөрөнгө санхүү зарцуулсан нь улс төрийн намын санхүүжилтийн асуудлыг улам төвөгтэй, ээдрээтэй болгож байна.

Улс орны хөгжлийг хойш татаж, авилгал хээл хахууль болон бусад маш олон сөрөг үр дагавруудын гол шалтгаан болсон улс төрийн намуудын санхүүжилтдаа зарцуулдаг “их хэмжээний мөнгө”-ийг бүрдүүлэх үйл явц, санхүүгийн тайланг заавал ил тод, нээлттэй болгох шаардлагатай бөгөөд үүнийг шийдвэрлэхийн тулд маш нарийн хууль эрх зүйн зохицуулалтаас гадна хэвлэл мэдээлэл, төрийн болон төрийн бус байгууллага, ард иргэд, олон түмний хяналтыг нэмэгдүүлж, улс төрийн намын санхүүжилтын бүрдүүлэлт, зарцуулалтын дэлгэрэнгүй тайланг шаардаж, тэрхүү тайланг нь хянадаг, хэрэв хууль зөрчсөн бол хариуцлагыг хатуу чанга байдлаар оногдуулдаг болох зэрэг механизмуудыг бүрдүүлэх хэрэгтэй.

### Ашигласан ном зохиол

1. Ганхуяг.Д. 2005. *Улс төрийн нам, улс төрийн өрсөлдөөн, сонгуулийн үйл явц.* Социологи, №247, 60-67
2. *Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн хууль.* 1992.
3. *Монгол Улсын Их Хурлын сонгуулийн хууль.* 2005.
4. *Монгол Улсын Улс төрийн намын тухай хууль.* 2005.
5. Монголын Нээлттэй Нийгэм Форум, Сонгогчдын боловсрол төв, Сонгогчдын Глоб Интернешнл. 2004. *2004 оны УИХ-ын сонгуулийн кампанит ажлын санхүүжилтын мониторинг тайлан.* Улаанбаатар
6. НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөлбөр. 2005. *Олон нийтийн санаа бодлын судалгаа.* Улаанбаатар.
7. Нээлттэй Нийгэм Форум, Сонгогчдын боловсрол төв. 2007. *Улс төрийн намын санхүүжилтын мониторинг.* Улаанбаатар.
8. Сонгогчдын боловсрол төв. 2003. *Авилгал судалгаа.* Улаанбаатар.
9. Сүхбаатар. Ж. 2002. “Сонгуулийн кампанийн санхүүжилт, дэлхийн чиг хандлага” илтгэл, ред. Ж.Ядамсүрэн, *Монгол улсын сонгуулийн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь: эмхэтгэл.* Улаанбаатар.
- 10.Тамир. Ч. 200 “Улс төрийн намын санхүүжилт ба хандивлагчид” илтгэл. [www.openforum.mn/.../Report\\_TamirCampaignMeeting\\_mong.pdf](http://www.openforum.mn/.../Report_TamirCampaignMeeting_mong.pdf).
- 11.Тамир. Ч. *Улс төрийн нөхцөл байдал, олон нийтийн үнэлгээ судалгаа.* Улаанбаатар.
- 12.Чулуунбаатар. Г. 2000. *Монголын бизнес эрхлэгчид.* Улаанбаатар
- 13.Орч. Алтансүх. Б. 2004. “Улс төрийн хүрэн дэх мөнгөний урсгал, түүний ил тод байдал ба хяналтын тухай”. *Шинэ толь.* 147. 48-66
- 14.Pinto-Duschinsky, M. 2002, “Financing Politics: A Global View” in *Journal of Democracy* Vol. 13, Number 4, October 2002, pp. 69-89
- 15.Walecki, M. 2006, *Direct Public Funding of Political Parties* Recommendations prepared for the Latvian Corruption Prevention Combating Bureau.
- 16.Үндэсний Аудитын Газрын сайт. [www.mnao.pmis.gov.mn](http://www.mnao.pmis.gov.mn)
- 17.Нээлттэй Нийгэм Форумын сайт. [www.forum.mn](http://www.forum.mn)
- 18.Сонгуулийн Ерөнхий Хорооны сайт. [www.gec.gov.mn](http://www.gec.gov.mn)